

Saga & sanning från gamla Hille

När vi samlas vid vår hembygdsgård, där minnena ömt hopbragts efter våra fäder, kommer tanken gärna att gå århundraden tillbaka och vi undrar hur man levat sitt liv fordoms. Våra förfäder har ju alla som små barn emottagits av sina föräldrar, syskonskarorna räknade upp till tio stycken ibland. En bonde i Åbyggeby i senare hälften av 1700-talet hade nitton barn i två äktenskap, hans kusin som var bonde i Vretarna hade lika många men i tre giften. Barn dop skedde snarast efter födseln, man ville genom dopet ge barnet den himmelska saligheten och även skydda den nyfödde för onda makter. Dopet förrättades vanligen i kyrkan, man kan tänka sig svårigheten för ”skäreborna” och kolarbefolkningen under Oslättfors att komma fram till kyrkan med ett spädbarn t. ex. i vinterkylan. Barnen uppkallades efter far- och morföräldrar, sedan blev det föräldrarnas tur. Men om namnet inte var så vanligt frångicks den seden ibland. T. ex. i Hilleby n:o 3, där familjen ej var hillebor, hette bonden Knut Andersson men ingen av sonsönerna fick det namnet.

Så växte barnen upp, det är underligt att skriva upp som nyfödd den som blev ens mormors mormor. Det var en hård kamp för tillvaron våra förfäder hade. Lyckligtvis hade vi här i Hille rikliga fiskevatten. Strömning saltades för vintern och annan fisk saltades eller torkades. Svälten kunde då någorlunda utestängas. Allt tyg till kläderna skulle spinnas och vävas och det berättas att flickorna steg upp kl. 4 för att sätta sig vid spinnrocken. Modern hade då värmt en ”skrapkorv” i spisen åt dem.

Av hillepojkar gick rätt många i skolan i Gävle för att skaffa kunskaper, de blev sedan bönder på fädernegården. Någon fortsatte väl på den lärda banan. Annars fick nog ungdomen tidigt börja tjäna sitt bröd. Tillsammans med karlarna fick flickorna gå med lien, köra i skogen, riva kolmilor och breda gödsel, förutom skötseln av de vanliga kvinnoarbetena. Åtminstone på senare tider gick dalkullor omkring i gårdarna och kardade ull, så man slapp det tidsödande arbetet. Duktiga i vävstolen var våra gamla hillekvinnor; en kabbade, rände, drog på väven, trädde i skaft och sked, slog för och vävde tyg till en kjol, sydde den och hann ändå med att breda gödsel på aftenen iklädd det nya plagget, allt på en dag. En annan vävde 24 alnar grov linneväv på dagen och ändå vävde man ej annat än vid dagsljus.

Man hade ej förr i tiden våra frodiga klövervallar, utan man måste bärga djurens vinterfoder på självbärande ängar och myrar. Torkat löv var ett viktigt fodermedel. En landbonde i Björke på 1840-talet var så ivrig över sina första timotejvallar, ”nyplogar” som vi säger här i Hille, att han gick upp före sitt slätterfolk för att först av alla få slå den nya grödan.

Ungdomen hade ej mycket fritid, därför var helger och gästabad så efterlängtade. Vid julen samlades man till juldans. Upptåg och odygd roade sig den manliga ungdomen med. Annandag jul gick de till stallarna och skottade in gödsel för att skaffa dem arbete som sov för länge och ej avvärt skojet. Fäbodvallarna var ungdomens vanliga mötesplats om somrarna. Trefaldighetskvällen samlades folk vid Hillevikskällan. Seden hölls ända till 1890-talet och var förbunden med en andaktsstund av församlingens präster. Även ”Helga frommas” källa i Åbyggeby var en vanlig mötesplats under Trefaldighetsnatten.

Kyrkan var socknens andliga medelpunkt och varje söndag skulle någon från varje gård fara dit. Prästen var sina församlingsbors rådgivare i själsbekymmer och samvetsnöd. Ja, detta var ju ej endast i äldre tider. Mot onda makter skulle prästen hjälpa. Även i skrivareärenden anlätades han, och komminister Anders Forslöv i senare hälften av 1700-talet upprättade bouppteckningar och andra handlingar. Hans dotter Ingrid Margareta, född 1744, gifte sig 1771 med bonden Per Vretman i Vretarna, men dog efter endast några års äktenskap.

När ungdomarna hunnit några år över tjugo började deras föräldrar utse någon lämplig make åt dem. Mest var det nog mödrarna som ordnade saken. Idessa tider då utkomstmöjligheterna var små, var det viktigt att få barnen väl gifta och alltså ha deras framtid tryggad. Vid klockstapeln där ynglingarna samlats om söndagsmorgnarna för att ringa, visade mödrarna sina flickor vem de utsett till make åt dem. En flicka från Hilleby ville inte alls gifta sig med den modern bestämt. Det hjälpte ej, hon blev ”matmor” i en gård i Trödje och var mycket olycklig de första åren innan barnen kom. Hon tyckte det var likgiltigt om bonden kom hem om kvällen, bara hästarna kom. Senare blev dock äktenskapet gott.

Även de unga själva måste ibland låta hjärtat tiga även om ej föräldrarna övade något tryck. En Hilleviksflicka, traditionen säger från Mårdäng, kyrkboken Hillevik, fadern var från Mårdäng, hade en fattig landbondson till fästman. Små utsikter hade de att kunna gifta sig och när därför den unge husbonden i den gård i Björke där hon tjänade, friade till henne, blev hon hans hustru. De var dock endast gifta några år, då mannen dog av "ros" efter åderslag. Då gifte hon sig med sin ungdoms älskade och när hon efter sexton års äktenskap åter blev änka, mannen drunknade år 1808 i Trödjefjärden under notdragning, var sonen i första giftet uppvuxen.

Den yngsta brud som antecknats i kyrkböckerna var Brita Ersdotter som sextonårig gifte sig med landbonden Olof Isaksson i Björke 1809. När någon gifte sig så ung så skulle mannen taga emot jordbruket och behöva en hustru, eller också var det i gårdar där söner saknades, som man var ivrig att få sina döttrar snart gifta.

Vid omgiften syntes man vara angelägen att få ung arbetskraft i huset. Änkorna kunde gifta sig med tio, ja tjugo år yngre män. Änklingarna gifte sig dock även med jämnåriga änkor, När bruksskräddaren Lars Forsman i skarven, född 1758, nära sextioårig gifte om sig blev det med en flicka på tjugosex år, sägnen anger henne till nitton år. "Sextio år är ingen ålder", uttryckte han sig. Han var också vid den åldern stark och ungdomlig. När han besökte sin fästmö, drog pojarna i grannskapet en väldig timmerstock mot kammardörren för att stänga paret inne. Men Forsman sköt upp dörren och kastade ensam undan stocken. Andra fästmän har också drabbats av ynglingarnas avundsjuka och upptågslusta. En gosse kom åkande på en bakkälke från Fors till Trödje, där hans fästmö bodde. När han skulle fara hem, satt åkdonet upphängt i "hinkstrana", en hög stång på en påle som användes att hämta upp vatten ur brunnarna. En annan fästman rodde över Testeboån i en eka. Även där stängdes "fästmansfolket" inne, men då var det ekan som ställdes mot dörren. Ja, sådana där fuffens hörde ju ej bara äldre tider till.

Att bo vid landsvägen medförde skyldighet att skjutsa resande. I äldre tider hade hela socknens jordägare skyldighet att delta i skjutsarna. Männerna samlades då i Trödje där bönderna hade gästgiveriet en vecka i sänder för var och en. En stor trätavla flyttades för varje gång till skjutsgården. Ett dygn stannade den skjutsningsskyldige för att vänta på skjuts. Det kallades att "ligga i håll". Ett skjutshåll gick till trakten av Hamråde kyrka, hållet söderut stannade vid Gävle gästgivaregård. Trängseln och bråket var stort i bondgårdarna, där även en mängd färdfolk övernattade. Det var norrlänningar, mest jämtar och "ångermän" som for till Stockholm för att sälja skogsfågel, skinn, smör, lin m. m. Även hästar såldes och ångermännerna skulle ha juldricka åt hingstarna för att de skulle bli blanka i skinnet. När så stuggolvet var fullbelagt av resande och hållbönder, måste mor i gården stiga över de sovande när hon skulle tända i spisen på morgonen. En piga sa en gång åt en av hållbönderna att han skulle maka på sig. "Den som ska maka på mäg, han ska ha mycke pengar" svarade då den självsäkre bonden. Även posten kördes landsvägen, den skulle obönhörligen fram hur än väglaget var. Sommartiden reste de flesta vägfärande dock sjövägen och hästarna släpptes på skogsbete.

Vid järnbruken, Oslättfors och Hillevik ävensom vid Stigslunds tegelbruk, tog jämte andra även bondsöner anställning. Till Gävle flyttade också hillebor. Det var ju endast en av syskonen som blev bonde och de övriga måste söka annat uppehälle. I senare hälften av 1700-talet delades dock hemmanen och torp inrättades. Kyrkboken berättar om finnar som kommit flyttande hit, på bruken torde även ha bott valloner att döma av namnen. I Hille vistades flyktingar från Östersjöprovinserna, norrmän, tyskar, ryssar, ja i äldsta dopboken står "fransmannens piga" antecknad som fadder. Även från olika delar av vårt eget land ha folk sökt sig hit, så någon oblandad folkstam torde hilleborna ej vara.

Krigets förbannelse var även påtaglig för de gamla hilleborna. Allmänt känd är ju sägnen om bonden i Lund som kom ur krigsfångenskapen när hans barn var uppvuxna. Härom kan dock intet utläsas i kyrkböckerna. I mitten av 1700-talet synes fem båtsmän ha omkommit i Pommern under sjuåriga kriget. 1788 års krig med Ryssland tog två bondsöner från socknen, Anders Olsson Björk från Björke n:o 7, som dog tjugosexårig på Tölö sjukhus i Helsingfors, och Per Persson från Varva n:o 1, även han i samma ålder, berättas död i Sveaborg såsom utfaren till örlogs". Även när "Karl-Johann" gick år 1814 för att inta Norge, skulle en mårdängsgosse ha stupat. Ej heller detta har bekräftats av församlingsböckerna. I Karlskrona och i Stockholm ligga flera båtsmän begravda och på återväg från kriget i Finland, runt Bottniska viken, fanns de som aldrig återsåg hemtrakten.

Ryssarnas landhärjningar år 1721 synes ej ha drabbat socknen. Från förödelser i Hamrånge skulle de landsvägen bege sig till Hille. En ridande skjutspojke, som de mötte, tillfrågades om det fanns krigsfolk i Trödje. Pojken svarade kvickt att hela byn var full av krigsfolk och hästar. Inför sådant mottagande ansåg ryssarna det klokast att avstå från anfallet. De slog mössan av gossen som i övrigt oskadd fick fortsätta till det uppränta Hamrånge.

Enligt en annan sägen skulle fienden sjöledes bege sig till Hillevik. Det blev stor förtvivlan och skräck hos bruksfolket inför ett sådant hot. Men en av brukakarlära, som skulle ha varit soldat, sade bara helt lugnt: "Låt komma". Han gick upp på övre botten på ett av magasinerna som stod vid stranden och tog sin pojke med att hjälpa till att ladda. När ryssbåten kom, siktade Per Andersson på en av männen som hade något befälstecken i mössan. Skottet träffade och ryssarna vände och rodde hastigt därifrån. År 1743 dog en Per Andersson i Hillevik, sjuttiofyra år gammal, han var då i femtioårsåldern vid ovan omtalade händelse, om det nu var denne man.

Så gick åren under växlande öden. Ofta gästade döden i hemmen, särskilt hos barnen i de små backstugorna, i bondgårdarna var barnadödligheten inte så stor, där fanns ju mer mat och näring för de små. Här i Hille finns ej antecknat om några som dött av svält som t. ex. i dalasocknarna, om också många torde dött i följsjukdomar på grund av näringsbrist. Kopporna tog många, det ser ut som om varenda person haft dem. De som är födda år 1800 är de första vaccinerade, sedan härjade den svåra sjukdomen inte så allmänt. Vattsoeten var en vanlig dödsorsak. Mot slutet av 1700-talet synes lungsoten bli vanlig, men kräfta är sällsynt. En sorglig händelse inträffade i Iggön i juni 1784 då gamle båtsmannen Anders Öfverdådig född i Älvkarleby 1718, innebrändes jämte son, sonhustru och en sonson. Båtsmanshustrun synes ha räddat sig ur den brinnande stugan. (Finns någon sägen i Iggön om denna händelse?) År 1730 blev kyrkoherden Erik Stenfelts maka ihjälslagen av åskan i prästgårdens portluder. En bonde i Åbyggeby blev "av snö förkvävd i skogen". I Oppala blev år 1761 och 1765 två bönder med söner och drängar omkomna vid kolning. Få var självmorden, det dömdes då vid häradsrätten att de "utom präst, ceremonier och klockor lades avsides i kyrkogården". En sinnessjuk änka i Björke som sprang till skogs utan kläder och frös ihjäl fick dock vanlig begravning. Även om mord har kyrkböcker och traditioner att förtälja. År 1769 ströp Jan Persson i Milbo sin hustru och gömde henne under stuggolvet. När dådet upptäcktes blev mördaren efter rannsaking dömd till halshuggning. Avrättningsplatsen var belägen på Trödjeleden i rågången mellan Hillevik och Trödje på västra sidan om landsvägen. Så behövde ingen by känna skammen och fruktan att ha en avrättningsplats på sitt område.

*

Hoppas nu att dessa erinringar från de gamla sockenbornas liv i glädje och sorg skall vara av intresse för deras avkomlingar i senare tid. Och vi är dock nästan alla ättlingar av de gamla bofasta hilleborna. De flesta av oss har också sägner och minnen att berätta om våra förfäder. Troligen även om det som här nedtecknats fastän kanske annorlunda berättat, då som synes traditionerna i mindre detaljer kan vara ganska olika.

[Hillebygden, Nr. 1, 1986]